

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Кафедра історії України

НАДДНІПРЯНСЬКА УКРАЇНА: історичні процеси, події, постаті

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 12

Дніпропетровськ
РВВ ДНУ
2014

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4Укр–4Дні)я5
Н 17

*Друкується за рішенням вченої ради Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара*

Редакційна колегія:

д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко** (відп. редактор), д-р іст. наук, проф. **О. М. Бут**, д-р іст. наук, проф. **В. В. Іваненко**, канд. іст. наук, доц. **С. М. Каюк** (відп. секр.), д-р іст. наук, проф. **І. Ф. Ковальова**, д-р хаб., проф. **К. Ковальські** (Республіка Польща), д-р іст. наук, проф. **І. І. Колесник**, д-р іст. наук, проф. **В. І. Меньковський** (Республіка Білорусь), д-р іст. наук, проф. **О. Ф. Нікілєв**, канд. іст. наук, доц. **О. А. Репан**, д-р іст. наук, проф. **В. С. Савчук**, д-р іст. наук, проф. **Ю. А. Святець** (заст. відп. ред.), д-р іст. наук, проф. **Ф. Г. Турченко**, д-р іст. наук, проф. **Г. К. Швидько**, д-р іст. наук, проф. **О. Б. Шляхов**, д-р іст. наук, проф. **В. О. Щербак**, д-р іст. наук, проф. **В. К. Якунін**.

Рецензенти:

д-р іст. наук, проф. **О. М. Ігнатуша**;
д-р іст. наук, проф. **В. В. Ченцов**

Н 17 **Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, поста-
ті** : зб. наук. пр. / редкол. : С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д. :
Ліра, 2014. – Вип. 2. – 272 с.

ISSN 2312-2587 (Print)

ISSN 2312-3141 (Online)

У дванадцятому випуску збірника наукових праць «Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті» розміщено наукові статті, які розкривають малодосліджені аспекти історії Наддніпряньської України від давнього періоду до ХХ ст. Структурно видання поділяється на шість тематичних розділів, в яких висвітлюються актуальні проблеми давньої історії регіону, недостатньо розроблена проблематика з військово-політичної, соціальної, культурної, соціально-економічної та суспільно-політичної історії Наддніпрянщини від козацьких часів до періоду незалежності України.

Розрахований на науково-педагогічних та наукових працівників вищих навчальних закладів, наукових співробітників академічних установ, докторантів, аспірантів, студентів, учителів історії, істориків-краєзнавців та всіх тих, хто цікавиться минулим Наддніпрянщини.

УДК 94 (477)

ББК 63.3 (4Укр–4Дні)я5

Постановами президії Вищої атестаційної комісії України від 08.06.2005 р. № 2-05/5 та від 14.04.2010 р. № 1-05/3 збірник включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями «історичні науки».

Збірник наукових праць відкритий для дискусійних матеріалів,
а тому його зміст не обов'язково збігається з точкою зору редакційної колегії.

ISSN 2312-2587 (Print)

ISSN 2312-3141 (Online)

© Дніпропетровський національний
університет ім. Олеся Гончара, 2014

© Автори статей, 2014

3. Архів Коша Нової Запорозької Січі [мікрофільм] // Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 229, оп. 1, спр. 35.
4. Там само. – Спр. 40.
5. Там само. – Спр. 135.
6. Там само. – Спр. 150.
7. Там само. – Спр. 181.
8. Там само. – Спр. 238.
9. Там само. – Спр. 279.
10. *Ємець-Доброносова, Ю.* Дійсність Чужого / Ю. Ємець-Доброносова // Критика. – 2007. – № 10. – С. 22–27.
11. *Репан О. А.* Взаємини гарнізону Старосамарського ретраншементу з місцевим населенням: коні та навколо них / О. А. Репан // Запорозька Січ і українське козацтво: зб. наук. пр. – К., 2013. – С. 157–163.
12. *Репан О. А.* Комісії у Старосамарському ретраншементі як складова взаємодії російських військових та Коша (1750-1760 рр.) / О. А. Репан // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Д., 2012. – Вип. 10. – С. 14–22.
13. *Репан О. А.* Одинківка-Одимківка у взаєминах населення та гарнізону Старосамарського ретраншементу / О. А. Репан // Січеславський альманах. – Д., 2011. – Вип. 6. – С. 94–98.
14. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 51: Генеральна військова канцелярія, оп. 3, спр. 9333.
15. ЦДІАК України. – Ф. 59 : Київська губернська канцелярія, оп. 1, спр. 1377.
16. ЦДІАК України. – Ф. 59 : Київська губернська канцелярія, оп. 1, спр. 2899.
17. ЦДІАК України. – Ф. 127 : Київська духовна консисторія, оп. 1017, спр. 9.
18. *Шпитальов Г. Г.* Запорозьке військо в російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. / Г. Г. Шпитальов. – Запоріжжя, 2002.
19. *Эварницкий Д. И.* Источники для истории запорожских казаков / Д. И. Эварницкий. – Владимир, 1903. – Т. 2.

Надійшла до редколегії 15.04.2014

УДК 94(477)«18»

Д. В. Шаталов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РЕАКЦІЯ СЛОБІДСЬКОГО КОЗАЦТВА НА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЗМІНИ СЕРЕДИНИ XVIII ст.

На основі матеріалів Уложеної комісії 1767 р. робиться спроба визначити реакцію населення Слобідсько-Української губернії на втрату козацького устрою. Автор робить висновок про відсутність гострої реак-

ції на ці зміни і переважного бажання населення не до повернення попереднього устрою, а більш успішного прилаштування до нового.

Ключові слова: Слобідська Україна, Уложена комісія, військові обивателі, старшина, наказ, чолобитна.

Д. В. Шаталов

Днепропетровский национальный университет имени Олеса Гончара

РЕАКЦИЯ СЛОБОДСКОГО КАЗАЧЕСТВА НА СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ СЕРЕДИНЫ XVIII в.

На основе материалов Уложенной комиссии 1767 г. делается попытка определить реакцию населения Слободско-Украинской губернии на утрату казацких порядков. Автор делает вывод об отсутствии острой реакции на эти изменения и преимущественное желание населения не к возвращению предыдущего устройства, а к более успешному приспособлению к новому.

Ключевые слова: Слободская Украина, Уложенная комиссия, войсковые обиватели, старшина, приказ, челобитная.

D. V. Shatalov

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

REACTION OF THE SLOBIDSKY COSSACKS TO SOCIOCULTURAL CHANGES OF THE MIDDLE OF THE 18th CENTURY

Slobidsky Cossacks, like Cossacks of Steppe Ukraine, suffered in the middle of the XVIII century significant changes in their life. In 1765 regimental system of Slobozhanshchina was abolished, the Cossacks moved to the category of military inhabitants (voyskovye obyvateli) and petty Cossack officers actually received noble status. The case with the convening after two years the Legislative gave to Cossacks-obevateli platform for expressing reactions to the changes and their needs - mainly when they had prepared orders (nakazy) to the Commission. Therefore, a set of documents relating to representation of Slobozhanshchina in the Commission is an important source that demonstrates the perception of social and cultural changes of Slobidsky Cossacks.

As it looks from the text of the orders to the Commission, the former Cossacks population of Slobidsky regiments responded to the changes in his life to the abolition of the regimental system and the Cossack life quite calmly. Cossack past considered purely utilitarian - as a source of existence of special rights and privileges, and it was not given any independent «metaphysical» content. Texts of orders show us the lack of a shared vision on the past by Cossack officers and obyvateli. Not all orders shown the desire to return to the old order, instead, we rather see discontent of distortions of the new system and proposals for its improvement. So, it seems that the Cossackdom by Slobidsky

people perceived as entirely passed stage – it even was not mentioned in all the orders, and if it was mentioned, so only to explain the origin of privileges. Perhaps the reason for this «neglect» to the past was that the new system in the province was satisfactory to the public - and therefore we do not see any significant nostalgia for the old Cossack system. The petty officers efforts was directed to obtaining formal noble title and full integration with the all-imperial order. Obyvateli too, judging by the orders, rather painless accept with the new status, showed almost no desire to return to the old order, and only wish more comfortable to attach to the new.

Key words: Slobidska Ukraine, Legislative Committee, Cossacks, voyskovi obyvateli, petty officers, order, petition.

Слобідське козацтво, поряд із козацтвом Степової України, знало у середині XVIII ст. значних змін свого буття. У 1765 р. полковий устрій Слобожанщини було скасовано, козаків переведено до розряду військових обивателів, а старшина фактично отримала дворянський статус. Справа зі скликанням через два роки Комісії по складанню нового Уложення дала обивателям-козакам трибуну для висловлення реакції на зміни, що відбулися, та своїх потреб – у першу чергу при складанні наказів до Комісії. Тож комплекс документів, який стосується представлення слобожан у Комісії, є важливим джерелом, який демонструє сприйняття соціокультурних змін слобідським козацтвом.

Історіографічна ситуація стосовно представлення Слобідської України в Законодавчій комісії 1767 р. мало змінилася за останні сто років. У 1885 р. в «Киевской старине» було опубліковано роботу Д. І. Багалія «К истории Екатерининской комиссии для составления проекта нового уложения» [1]. Історик детально зупинився на обставинах виборів до Комісії та роботі слобожанських депутатів під час її засідань. В опублікованій 1918 р. «Історії Слобідської України» автор присвятив участі населення губернії в Комісії окремий розділ, в якому доповнив свої попередні спостереження аналізом змісту наказів [2]. Д. І. Багалій послідовно переказав зміст наказів, трактуючи його з виразно народницьких позицій. Як не дивно, на сьогодні ці дві праці є чи не єдиними публікаціями, присвяченими участі Слобожанщини в Уложенній комісії. Так, у роботах визначних дослідників слобідської історії А. Слюсарського та В. Маслійчука накази до комісії залучені лише епізодично як ілюстративний матеріал [4, с. 40; 6, с. 120, 172, 195, 232]. Такий стан речей особливо дивує за умов, що значну частину документів, які стосуються презентації Слобожанщини в Законодавчій комісії, було опубліковано в «Сборнике императорского российского исторического общества» (СИРИО) [3; 5]. У той же час, при значно більш фрагментарній

опублікованій джерельній базі (а саме вона є основою більшості робіт) існує величезна кількість робіт, присвячених участі Малоросії в Комісії, наочно демонструючи потенціал цих джерел у дослідженні суспільної думки.

Слобідсько-Українську губернію в комісії мали представляти по п'ять депутатів від кожного стану (по одному від дворян, міщан та обивателів кожної провінції). Із цих 15 наказів у СИРІО опубліковано п'ять дворянських, п'ять міських та два від військових обивателів – Острогжеської та Сумської провінції, а також чолобитні від військових обивателів слобід Святолуцького комісарства Ізюмської провінції та м. Суджі. Святолуцькі чолобитні, очевидно, мали послужити для складання комісарського, а потім і провінційного наказу. Тож вони демонструють «настрої на місцях». Таким чином, маємо хоча і не повний, але цілком репрезентативний комплекс джерел для висвітлення сприйняття слобідським козацтвом соціокультурних змін середини XVIII ст.

В умовах Слобідсько-Української губернії поділ виборців на три стани виявився цілком умовним – враховуючи майже повну відсутність міщан та дворянства¹. Як цілком слушно зауважив Д. І. Багалій, міський може вважатися лише харківський наказ – хоча це все ж-таки наказ міщан-обивателів; аналогічну ситуацію можемо відзначити стосовно дворянських наказів, які за своєю сутністю, з огляду на зміст, є фактично старшинськими. Частково має дворянське звучання лише сумський наказ – демонструючи занурення в загальноімперські проблеми, а не обмежуючись регіональними справами. Тож, аналізуючи козацьку реакцію на зміни свого буття, цілком доцільним буде розподілити накази не за формальною становою належністю, а за «класовим підходом»: маємо 5 старшинських і 7 обивательських наказів, до яких додається 18 святолуцьких чолобитних та чолобитна м. Суджі.

Уже традиційним при зверненні до наказів нижчих станів є питання про ступінь впливу на їх укладання представників влади та дворянства. Певні відомості стосовно владного впливу навів Д. І. Багалій. Зокрема, за розпорядженням губернатора Є. Щербініна з харківського міського наказу було виключено низку пунктів *«неприличных и вред-*

¹Місцева еліта – полкова старшина на той час ще не отримала визнання за собою дворянського звання (прагнення чого вона демонструє в наказах), тож дворянство на Слобожанщині було представлено вихідцями з Великої Росії та іноземцями, які мали тут маєтки. До складання наказів від дворян долучилися ці обидві групи землевласників. Але, як відмітив Д. І. Багалій, «силу на виборах взяла абшитована козацька старшина», яка певно і керувала складанням дворянських наказів [1, с. 4–5; 2, с. 116]. У цьому тексті вважаємо за можливе вживати для позначення наказів від вищих станів регіону як прикметник «дворянські», вважаючи, що дворянськими вони мали бути за Положенням; так і прикметник «старшинські», враховуючи їх змістовну сутність.

ных для губернии» [1, с. 7]. Іншим прикладом втручання була «межирицька справа». Під час складання наказу обивателі Межиричі висунули своєму повіреному єдину вимогу – повернення козацької служби та відміну податку на утримання гусарських полків («окладу»). Через дії місцевого комісара Селеховського справа набула великого розголосу і дійшла до губернатора. Останній наказав пояснити межиричанам, що справа скасування козацтва є остаточною і внесення до наказу вимог щодо козачої служби та відміни окладу є марним і недоцільним [1, с. 9]. У свою чергу, можливість старшинського втручання бачимо в подібності наказів Охтирської провінції – міського та дворянського (та майже дослівне співпадіння окремих пунктів в інших провінціях). З огляду на це висновок Д. І. Багалія про те, що «кожний стан викладав про свої потреби, висловлював свої бажання, не вважаючи на інші стани й не знаючи можливо, навіть про те, що вони написали» видається сумнівним [2, с. 126]. Але подібність пунктів наказів нічого не говорить стосовно добровільності втручань. У цьому питанні не можемо не відзначити слушність зауважень І. Теличенка, висловлених, щоправда, стосовно малоросійських наказів: *«Мы встретили всего несколько случаев, когда казаки, действительно, остались недовольны действиями старшины и обжаловали ея злоупотребления. Нам думается, что если бы таких случаев было больше, то они не остались бы неизвестными; если же казаки оставались довольны наказами, сочиненными старшиной, то следовательно, сочинители не передегивали истинных желаний казаков и для нас решительно все равно, кем бы они ни были составлены»* [7, с. 184].

Інше, що впадає в очі при аналізі наказів, – майже повна подібність міських та обивательських наказів Сумської та Ізюмської провінції. Це може свідчити як про єдине їх авторство, так і про подібність інтересів населення (та підкреслює недоцільність розподілу наказів на міські та обивательські).

Під час засідань Комісії основна полеміка між старшиною і обивателями розгорнулася стосовно питань земельних володінь старшини [1, с. 25]. Відзвук цих протиріч є і в наказах. Однак відсутність гострої конфронтації між старшиною та обивателями з питань, не включених до наказів, не дає підстав вести мову про значний вплив з боку старшини на укладення наказів військових обивателів.

Отже, у 1765 р., після ліквідації полкового устрою, формально єдине слобідське козацтво розділилося на два стани – старшину-шляхетство (а в перспективі – дворянство) та військових обивателів. Спробуємо визначити, як представники цих двох груп відреагували на втрату козацького статусу.

Дворянські накази як за змістом, так і за риторикою, свідчать, що слобожанська старшина цілком безболісно сприйняла ліквідацію пол-

ків та козачого устрою загалом. Рефлексії щодо козацького минулого, які містять тільки три накази – Харківський, Острогожський та Ізюмський, стосуються вірної служби, яка визнається як основа походження особливих козацьких майнових прав і привілеїв. Слобожанці наголошували на своїй давній лояльності до трону – привілеї вони отримали *«за разныя предкам Вашего Императорского Величества службы, как обороною российских границ от набегов Ногайских, Крымских татар и других кочевавших варваров, так, будучи с ползю употребляемыми в действие противу неприятелей российского государства, за отличные и храбрые их поступки, равно как при всех колебаниях изменами чрез злые затеи и произвождения известными в главных изменниками и бунтовщиками: Выговского, Брюховецкого, Булавина и Мазепы с околичными под владением российским состоящими народами за соблюдением сим слободским народом навсегда доброй верности и истинно-подданнического к предкам Вашего Императорского Величества»* [3, с. 90]. Відповідно, автори наказів прохали в черговий раз ці привілеї підтвердити [3, с. 258, 277, 290–292].

Козацьке минуле залучалося також як аргумент для вирішення іншої проблеми – підтвердження дворянського статусу. Так чи інакше, в наказах підкреслювалася споконвічність шляхетського звання старшини. Оповідуючи історію вірної служби своїх предків, харків'яни представляли їх як здавна вищий стан, оскільки при переході на слобідське поселення вони нібито покинули власні родові маєтності та виводили з собою посполитих; про те ж саме йдеться і в острогозькому наказі [3, с. 262, 292]. В оповіді про споконвічність свого шляхетського статусу далі всіх пішли ізюмці. Вони вважали, що достатнім доказом шляхетства старшин є вибір їх посольством на посади від сотника до полковника *«потому что тогда ж от вышедших с тех же наций поселян не иначе, как по знанию их природного благородства или шляхетства, от них избираемы были»* [3, с. 309]. Відповідно, вони бажали підтвердження відставній та діючій старшині шляхетського звання, а також зрівняння місцевого шляхетства у правах з прибалтійським. Надання офіцерських рангів відставній старшині прохали в імператриці острогожці [3, с. 288]. Інше положення трьох наказів (харківського, сумського та ізюмського) також стосувалося відставної старшини та офіцерів. Вимагалось не залучати їх *«в разныя посылки и дела»*, ще й на власному забезпеченні. У разі ж залучення до справ ізюмці пропонували виплачувати згідно чинів полове жалування [3, с. 269–270, 282, 319–320].

Більшість пунктів наказів стосувалася майнових прав дворянства. Пов'язаним з козацьким минулим для старшини було питання захисту прав на земельні володіння. Охтирська старшина прохала про підтвердження власності на земельні угіддя, *«коими без крепос-*

тей бесспорно владеем» [3, с. 257]. Острогоське дворянство теж торкалося порядку землеволодіння, який мав змінитися зі зміною соціальної ситуації – розщепленням формально єдиного козацького стану на дворянство та військових обивателів. При майбутньому генеральному межуванні вони бажали зберегти звичний порядок, міряючи землі по округах та урочищах, «не меряя и не полагая оных в четверти и десятины» [3, с. 296–28]. В ізюмців заперечення викликали ініціативи уряду щодо реквізиції надлишкових земель, тому окремих розділ їхнього наказу було присвячено розлогу викладу порядку місцевого землекористування, головною метою якого було доведення відсутності будь-яких надлишків землі [3, с. 317–319]. Сутність усіх цих положень наказів вичерпно пояснив Д. І. Багалій: «на территории слободских полков, кроме частной земельной собственности, принадлежавшей старшине и простым козакам ея, были обширные пространства земель общественных... с низведением козаков в податное состояние, земли эти отмеживались от земель частных для распределения их между войсковыми обывателями и обложение налогом». Тож, обивателі були зацікавлені в збереженні максимально можливої кількості громадських угідь. У свою чергу, «старшина издавна захватывала как общественныя, так и частныя земли рядовых козаков... Теперь бывшей старшине и бывшему козачеству пришлось свести окончательно земельные счета, ибо все участки, на которые не было крепостей и которые не могли быть признаны личною собственностью, подлежали безповоротной отмежевке к общественным землям так называемых теперь войсковых обывателей» [1, с. 19–20].

Усі інші висловлені у наказах проблеми та пропозиції не мали відношення до нещодавнього козацького минулого, але їх виклад за обсягом перевищує «козацькі пункти». З господарських питань поміщиків непокоїла в першу чергу заборона переходу кріпаків та регламентація відносин з найманими робітниками. Актуальною проблемою для дворян, утім як і для всього слобідського населення, був постій військ; непокоїли їх і складнощі з реалізацією права вільного винокуріння та придбанням солі. Згадувалися і питання, які стосувалися окремих місцевих справ. Крім того, дворянство, цілком закономірно, показало що воно є «вищим станом», згадавши в наказах не тільки про матеріальні, а й про культурні потреби.

Абсолютну більшість обивательського населення губернії, як це видно з текстів наказів, хвилювало в першу чергу збереження козацьких пільг та привілеїв. Свідченням цього є та обставина, що у цілій низці наказів слобід Святолуцького комісарства це було фактично єдиною вимогою [5, с. 58–63]. Сформульоване по-різному, це положення наказів має однакову сутність – нагадування про добро-

вільність виходу на слобідське поселення і віддану там службу, отримані за це права та прохання їх підтвердження. Наприклад, жителі м. Охтирка змалювали таку картину минулого: слобідські полки були заселені за царськими указами «в самой граничности от крымской и ногайской сторон на диких отведенных и отмежеванных землях призываемыми из за-днепровских мест вольными людьми для защиты великороссийских городов», на які в ті часи безборонно нападали вороги. Полки зайняли під своє розміщення землі та різні угіддя, які їм і були пожалувані за службу. Одночасно «велено служитим полковую службу без жалования, а вместо того всякими промыслами промышлять, вино курить и шинковать, мельницами, рыбными ловлями и всякими угодьями владеть вечно безоброчно и безошлено» [5, с. 6]. Після цього викладалась історія підтвердження цих прав у попередні правління і нагадувалося про їх збереження при утворенні губернії. Утім, з охтирського наказу залишається незрозумілим для чого подана така довга історія про права, якщо вони були в черговий раз підтверджені 1765 р. Це питання прояснив наказ мешканців Сум. Тамтешні городяни зазначили, що, хоча права і були підтверджені, провінційна канцелярія проводила опис шинків, млинів, котлів та лавок і вимагала даних про річні прибутки з них, чим «подает сомнение к положению всего оногo в оклад», тим більше що винокуріння вже і так заборонили в період з травня по жовтень [5, с. 35–36]. Щоправда, аргументація підтвердження пільг обивателями видається дещо алогічною – якщо пільги були фактично платнею за службу, то, за логікою, зі скасуванням козачої служби мали би бути скасованими і пільги.

У цілому, з текстів наказів складається враження, що слобожани більш-менш спокійно змирилися зі своїм новим – обивательським – статусом та іншими нововведеннями. Сам факт введення в оклад відмітили ізюмці (у двох наказах – міському та обивательському), городяни м. Суджі та мешканці слобід – Кабаняго, Святової Лучки, Моловатки та Редковки (їх чолобитні містять ідентичні пункти, за винятком пункту про сіль, відсутнього у чолобитних трьох останніх слобід), Сенкова, Прістенки і Гороховатки (їх накази повністю ідентичні) і Ямпола (щоправда, не слід забувати про прецедент «увещеванія» Щербиніним межерічан – не виключений адміністративний тиск і при складанні інших наказів). До того ж, обивателів, здається, не так обурив сам оклад, як його надмірно велика сума. «Оный оклад собирается с нас с немалою и несносною обидою и отягощением, с чего могут многие имущественные обнищать, а неимущественные вступят в безпристанная чужия работы» – скаржилися ямполці [5, с. 69].

Створення гусарських полків також не викликало значного резонансу в наказах, на відміну, наприклад, від новоросійської «пікінерії». На Слобідській Україні думки з цього приводу розділилися діа-

метральню. Про свою цілковиту задоволеність бувшою козакою службою згадали лише «на місцях»: мешканці слобід Кабаньяго, Святової Лучки, Моловатки та Редковки, а також Сенкова, Прістенка та Гороховатки, які, замість сплати окладу, мали «охотное желание быть на таком основании как предкам нашим грамотами жалованными казачья служба учреждена была и оную несть без жалования, только с одних вольностей» [5, с. 57]. У той же час острогожці (в наказі від провінції) навпаки, виразили свою цілковиту згоду з приводу скасування полків, уважаючи за «первейший долг» принести імператриці вдячність за її «высокоматерняя монаршия к нам щедроты и за избавление нас от неумеренной во время бывших слободских полков в казачьей службе тягости и всеконечного от того разорения, а за приведение вновь службою и окладом в прочное и безтягостное состояние» [5, с. 86]. Голос задоволення від скасування козачої служби та реформи місцевого управління прозвучав і «знизу» – в спільній чолобитній від семи слобід куп'янського комісарства [5, с. 71].

До претензій, пов'язаних з гусарією, можна віднести лише вимоги мешканців Ізюму, Охтирки та слобід Кабаньяго, Святової Лучки, Моловатки та Редковки стосовно виплати компенсації за забраних на формування гусарських полків коней та амуніції, яка належала козакам [5, с. 4, 17, 56, 58, 63–64]. Крім цих вимог, до «гусарського питання» звернулися лише острогожці (у двох наказах), які пропонували зміни порядку комплектації полків, передавши справу поставки рекрутів громаді, і направляти їх на службу лише до Острогожського гусарського полку; у випадку ж втечі зі служби гусара замінити його не членом родини, а особою на вибір громади [5, с. 45–66, 87].

З обивательського ракурсу загальногубернські проблеми отримали дещо відмінне від дворянського висвітлення, хоча сам перелік їх був майже ідентичним – клопоти з постоем військ, реалізацією права вільного куріння та продажу вина; питання повинностей та тарифів.

Різноманітний характер мали у обивателів проблеми із землеволодінням. Накази обивателів зафіксували їх позицію у «боротьбі за общинні землі»: охтирці включили в наказ пункти про передачу угідь навколо міста у володіння обивателів та вилучення у поміщиків «надлишкових» земель, володіння якими не підтвержене документами; сумчани просили відмежувати міські ліси, якими заволоділи поміщики [5, с. 7–9, 38].

Низка пунктів містила положення та пропозиції, що торкалися статусу та прав військових обивателів. Автори двох сумських пропонували записати в обивателі відставних сотників та підпрапорних, які не отримали дворянство та користувалися місцевими привілеями, (38/78) і заборонити кушівлю ґрунтів та винокуріння особам духовного стану (38) [5, с. 38, 78]. Одночасно серед необхідних заходів автори

двох сумських та охтирського наказу бачили дозвіл на купівлю обивателями один в одного земель та інших угідь [5, с. 14–15, 36, 78]. До обивателів сумчани (в провінційному наказі) пропонували зарахувати також «живущих в подданстве за разными помещиками, которые имеют свои жилые дворы и грунты, как лесные дачи, хутора, сенные покосы, так лавки и винное курение» [5, с. 78–79].

З інших проблем обивателі у своїх наказах торкнулися питань торгівлі та купецтва, судочинства. На відміну від дворян губернії, обивателі освітньо-культурних питань у наказах не зачіпали.

Таким чином, судячи з текстів наказів до Уложенної комісії, бувше козацьке населення Слобідських полків доволі спокійно відреагувало на зміни, що відбулися в його житті зі скасуванням полкового устрою та козачої служби. При цьому козацьке минуле розглядалося суто утилітарно – як джерело існування особливих прав і привілеїв, не наділяючись ніяким самостійним «метафізичним» змістом. Тексти наказів показують відсутність якогось спільного бачення козацького минулого старшиною та обивателями. Бажання повернення до старих порядків продемонстровано далеко не у всіх наказах; натомість маємо скоріш невдоволення перекрученнями нового ладу та пропозиції щодо його поліпшення. Тож складається враження, що козаччина слобожанами сприймалася як цілком пройдений етап – про неї згадано навіть не у всіх наказах та лише щоб пояснити походження привілеїв. Ймовірно, причиною такої «неуваги» до минулого було те, що новий лад у губернії виявився задовільним для населення – тому і не бачимо ніякої значної ностальгії за старим, козацьким устроєм. Старшина основні зусилля направляла на формальне отримання дворянського звання та повну інтеграцію до загальноімперського ладу. Обивателі теж, судячи з наказів, доволі безболісно змирилися з новим статусом, майже не продемонструвавши в наказах бажання повернення старих порядків, а лише бажання більш комфортного прилаштування до нових.

Бібліографічні посилання

1. Багалеї Д. К истории Екатерининской комиссии для составления проекта нового уложения / Д. Багалеї // Киевская старина. – 1885. – № 9. – С. 1–30.
2. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій; передмова, коментар В. В. Кравченка – Х., 1991.
3. Исторические сведения о Екатерининской Комиссии для сочинения проекта Нового Уложения. Часть VII. // Сборник императорского русского исторического общества. – СПб., 1889. – Т. 68.
4. Маслійчук В. Д. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII – XIX ст. / В. Д. Маслійчук – Х., 2007.
5. Материалы Екатерининской Законодательной Комиссии. Часть XIV // Сборник императорского русского исторического общества. – Петроград, 1915. – Т. 147.

6. *Слюсарский А. Г.* Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII – XVIII вв. / А. Г. Слюсарский – Х., 1964.

7. *Теличенко И.* Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху екатерининской комиссии / И. Теличенко // Киевская старина. – 1890. – № 8. – С. 161–191.

Надійшла до редколегії 20.04.2013